

Paweł Olbrycht¹

Pod merytoryczną opieką pplk. dr. Marka Bodziany

MIGRACJE ZAROBKOWE POLAKÓW – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ

Streszczenie: Artykuł opisuje zjawisko polskiej emigracji zarobkowej. Porusza zagadnienia mobilności Polaków w ujęciu chronologicznym – od pierwszych emigrantów w XIX w. do współczesnej emigracji, mającej swój początek po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Wskazuje przyczyny, skutki społeczne i ekonomiczne migracji.

Słowa kluczowe: migracje, emigracja zarobkowa, ludność, ruchliwość społeczna

WSTĘP

Od początków istnienia życia na ziemi ludzie przemieszczali się, szukając dla siebie lepszego miejsca. Czynili to w nadziei na znalezienie bardziej sprzyjających warunków do rozwoju. Ruch wędrowny towarzyszy ludzkości od początku jej dziejów. Najczęściej środowisko naturalne, czyli zmiany klimatyczne i wyczerpanie się pożywienia w danym siedlisku, wymuszało zmianę miejsca zamieszkania. W efekcie tych nieustannych zmian człowiek zasiedlał coraz szersze terytoria. W wyniku wędrówek ludów zasiedlona została Afryka, wyspy Polinezji, Mikronezji, Australia, wyspy arktyczne. Poza ludnością europejską w migracjach uczestniczyli Chińczycy, Mongołowie, Arabowie.

Migracjami nazywamy procesy przemieszczania się, zmian miejsca zamieszkania lub pobytu ludzi². Różnorodność migracji jest tak duża, że powstało wiele ich klasyfikacji, co ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Klasyfikacja migracji

KRYTERIUM PODZIAŁU	RODZAJE MIGRACJI
czas trwania (trwałość migracji)	• stała (podejmowana z decyzją zmiany miejsca zamieszkania na stałe) • okresowa (może trwać do kilku lat, np. dłuższy wyjazd zarobkowy) • sezonowa (dokonywana na okres jednego sezonu, np. w celu zarobkowym lub turystycznym) • wahadłowa (dokonywana pomiędzy miejscem zamieszkania, a miejscem pracy, nauki, np. dojazdy studentów do miasta, w którym znajduje się uczelnia)
czynnik decydujący	• dobrowolna (podejmowana z własnej woli) • przymusowa (podejmowana z konieczności, np. nakazu władz)
obszar migracji, zasięg	• wewnętrzna (wewnątrz kraju) • zewnętrzna (wyjazd do innego kraju)

¹ Paweł Olbrycht – student I roku stacjonarnych studiów II stopnia kierunku Bezpieczeństwo Narodowe w Wyższej Szkole Oficerskiej Wojsk Lądowych.

² J. Kądziołka, F. Plit, A. Wieloński, *Kompendium geografii*, Warszawa 1998, s. 125.

kierunek przemieszczeń	• wieś-miasto (przemieszczenie ze wsi do miasta) • miasto-wieś (przemieszczenie z miasta na wieś) • miasto-miasto (przemieszczenie z miasta do innego miasta) • wieś-wieś (przemieszczenie ze wsi do innej wsi)
przyczyna	• ekonomiczna (chęć polepszenia warunków bytu, znalezienia pracy) • polityczna (jest skutkiem opozycji wobec ustroju, władzy w kraju, zmiany granic, powstania nowego państwa, chęci uniknięcia prześladowań) • pionierska (zasiedlanie nowych okolic, nowo powstałych miast) • religijna (np. pielgrzymka) • ekspulsja (wysiedlenie, np. nielegalnych imigrantów) • społeczna (zmiana środowiska życia, np. z centrum miasta na peryferie) • rodzinna (np. matrymonialna, na skutek małżeństwa) • turystyczna (w celach poznawczych i wypoczynkowych) • losowa (np. w wyniku klęski żywiołowej, epidemii, głodu)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Balon, J. Desperak, *Tablice geograficzne*, Warszawa 2003.

Migracje zarobkowe są trwałym, okresowym lub sezonowym opuszczeniem kraju, głównie z przyczyn ekonomicznych. Przyczyny ekonomiczne nie muszą jednak być jedyną przesłanką migracji zarobkowych. Tabela 2. przedstawia motywy migracji według Banku Światowego.

Tabela 2. Motywy migracji według Banku Światowego

Motywy migracji	Czynniki „wypychające”	Czynniki „ciągnące”
Ekonomiczne i demograficzne	• ubóstwo • bezrobocie • niskie płace • wysoki przyrost naturalny • brak podstawowej opieki medycznej • braki w systemie edukacji	• perspektywy wyższych zarobków • perspektywy poprawy standardu życia • rozwój osobisty lub zawodowy
Polityczne	• konflikty • przemoc • korupcja • łamanie praw człowieka	• poczucie bezpieczeństwa • wolność polityczna
Społeczne i kulturowe	• dyskryminacja wynikająca ze względów etnicznych, religijnych	• łączenie rodzin • migracja do kraju przodków • brak zjawiska dyskryminacji

Źródło: *Migration and Remittances. Easter Europe and the former Soviet Union*, Bank Światowy, 2006³.

³ G. Przekota, *Gospodarka województwa zachodniopomorskiego wobec otwarcia unijnego rynku pracy*, Koszalin 2011, s. 5.

Rozróżnia się emigracje zarobkowe kontynentalne i zamorskie. Emigracja kontynentalna rozwinęła się później niż zamorska, kierowała się do bardziej uprzemysłowionych krajów, głównie zachodnioeuropejskich. W emigracji zamorskiej uczestniczyli głównie Niemcy, Anglia, Irlandia i kraje skandynawskie. W miarę rozwoju ekonomicznego krajów zachodnioeuropejskich, emigracje zamorskie objęły Europę Południową i Środkową (Włochy, Portugalia, Czechy, Chorwacja, Polska). Liczebność zamorskiej emigracji zwiększała się od lat 40. XIX wieku, by w latach 80. liczyć do 7 mln, a na początku XX wieku do 12 mln.⁴

1. MIGRACJE ZAROBKOWE POLAKÓW DO I WOJNY ŚWIATOWEJ

W historii Polski procesy migracyjne były związane najczęściej z sytuacją polityczną lub ekonomiczną. Dominującą formą mobilności Polaków już od XIX wieku były migracje zarobkowe, związane z podejmowaniem zatrudnienia za granicą. Do dużych ruchów emigracyjnych doszło w latach 70. i 80. XIX wieku. Celem wyjazdów były przede wszystkim Stany Zjednoczone i Brazylia. Emigrowali ubodzy mieszkańcy wsi zaboru rosyjskiego i Galicji. Wielu z nich było analfabetami i robotnikami niewykwalifikowanymi. W kraju trudnili się rolnictwem lub pracą przynoszącą bardzo niskie dochody. Były to wyjazdy „za chlebem”. Z założenia miały mieć charakter sezonowy. Emigranci chcieli zarobić pieniądze na zakup ziemi w ojczyźnie, aby w ten sposób podnieść swój status społeczny. Jednak po osiedleniu się w Stanach Zjednoczonych większość aklimatyzowała się, zostawała na stałe, ściągała rodziny i znajomych (tzw. emigracja łańcuchowa). Pierwszą znaczącą grupą emigrantów przybyła do Ameryki po upadku powstania listopadowego. Było to około 1000 osób. W 1854 roku ksiądz Leopold Moczygemba sprowadził około 800 osób ze Śląska do Teksasu (miasteczko Panna Maria). Stało się ono pierwszym miejscem zorganizowanego osadnictwa Polaków za oceanem⁵. Największa grupa Polaków osiedliła się w północno-wschodniej części USA, głównie w dużych miastach przemysłowych. Pierwsi emigranci znajdowali zatrudnienie w rolnictwie oraz w kopalniach, młynach, rzeźniach, hutach. Tzw. grupa farmerów osiedliła się w dolinie rzeki Connecticut, w stanie Nowy Jork i w stanach środkowo-zachodnich (Michigan, Wisconsin, Illinois, Indiana). Według danych amerykańskich służb imigracyjnych pod koniec XIX wieku w Stanach Zjednoczonych mieszkało około półtora miliona Polaków. Wyjazdy organizowali pośrednicy, tzw. agenci. Oferowali pomoc w załatwieniu biletów i innych formalności. Często okazywali się oszustami, wykorzystującymi niewiedzę podróżników. Dodatkowym zagrożeniem były działające bandy rabusiów, nierzadko składające się właśnie z emigrantów. W roku 1918 największe skupisko Polaków znajdowało się w Chicago (około 400 tysięcy), które stopniowo osiągnęło rangę „stolicy” Polonii Amerykańskiej⁶. Polonijne wspólnoty Polaków stawały się coraz bardziej samodzielne. Rodacy często wykonywali „pożyteczne” zawody, np. krawiec, piekarz, dzięki czemu służyli polonii i pogłębiali więzi we wspólnocie, tworząc etniczną enklawę. Masowe wyjazdy Polaków do Ameryki trwały do zakończenia pierwszej wojny światowej. W latach 20. XX wieku zaczęto obawiać się negatywnych wpływów emigracji na poziom życia Amerykanów. W 1924 roku obywatele amerykańscy, głównie pochodzenia anglosaksońskiego, doprowadzili do wprowadzenia bardzo restrykcyjnego prawa imigracyjnego. Za-

⁴ K. Groniowski, *Emigracja zarobkowa*, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, Warszawa 1981, s. 161.

⁵ *Historia Polonii w Stanach Zjednoczonych*, www.polishaccent.com/Historia_Polonii.htm, [dostęp z dnia: 11.11.2013].

⁶ *Historia polskiej migracji w latach 1830-1914*, http://mighealth.net/pl/index.php/1.2._T%C5%82o_historyczne, [dostęp z dnia: 11.11.2013].

kladało ono przyznawanie rocznie tylko 165 000 wiz emigracyjnych, rozdzielanych proporcjonalnie między obywateli poszczególnych krajów, przy czym każda narodowość nie mogła otrzymać więcej niż 2% wiz z tej puli⁷. Fakt ten wpłynął znacząco na ograniczenie emigracji do USA.

Drugim kierunkiem masowych wyjazdów Polaków była Brazylia. Emigrowała tam z powodów ekonomicznych głównie ludność wiejska. Było to związane z polityką władz brazylijskich, które po zniesieniu niewolnictwa poszukiwały ludzi do pracy w rolnictwie. W 1869 roku Edmund Sebastian Woś-Saporski sprowadził grupę Polaków, którzy osiedlili się w stanie Parano, niedaleko Kurtyby, tworząc pierwszą kolonię polską – Pilarzinho. Polacy osiedlali się również w stanach Santa Catarina i Rio Grande do Sul. Nieliczni docierali do miast, przede wszystkim do Rio de Janeiro i Sao Paulo⁸. Największe nasilenie emigracji Polskiej do Brazylii przypadło na lata 1890-1891, kiedy to dotarło tam około 80 tysięcy osób. Był to okres tzw. „gorączki brazylijskiej”. W latach 1895-96 można mówić o drugim okresie „gorączki brazylijskiej”. W tym czasie do Brazylii przybyło około 7 tysięcy osób. Trzeci okres „gorączki brazylijskiej” nastąpił w latach 1897-1905, do Brazylii przybyło około 32 tysięcy osób, przede wszystkim z Królestwa Polskiego. Szacuje się, że do wybuchu pierwszej wojny światowej Brazylia przyjęła ponad 100 tysięcy Polaków. Po roku 1905 wśród emigrantów pojawiają się także inteligenci, co było spowodowane upadkiem rewolucji w roku 1905. Wtedy też emigracja brazylijska nabrała charakteru bardziej politycznego. Do 1914 roku do Brazylii wyjechało ponad 130 tys. osób zamieszkujących tereny podzielonej Polski. W 1929 roku mieszkało tam już 230 tys. Polaków⁹.

Polacy w Brazylii organizowali się w lokalne społeczności, tworzyli szkoły, budowali kościoły, zakładali zespoły muzyczne, taneczne i teatralne, kultywowali polskie tradycje i styl życia. Proces ten przerwała nacjonalizacja Brazylii w 1938 roku, kiedy zakazano emigrantom używać języka ojczystego, zamykano szkoły, w których językiem wykładowym nie był język portugalski.

I wojna światowa wprowadziła zasadnicze zmiany w kwestiach ruchów migracyjnych, na co wpłynęły (dobrowolne lub przymusowe) następujące czynniki:

- mobilizacja do armii państw zaborczych około 3,2 mln żołnierzy z ziem polskich;
- dobrowolne lub przymusowe wywiezienie do Rosji około 1,2 mln osób;
- przymusowa rekrutacja robotników do pracy w Niemczech;
- masowe ucieczki ludności Galicji przed wojskami rosyjskimi;
- uniemożliwienie powrotu do kraju reemigrantom zza oceanu i robotnikom sezonowym z Niemiec¹⁰.

Migracje zarobkowe z ziem polskich w latach 1871-1913 (bez kontynentalnych migracji sezonowych) w mln osób przedstawia tabela 3.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ M. Sielski, *Gdy dla Polaków „Ameryką” była Brazylia*, <http://www.trojmiasto.pl/wiadomości>, [dostęp z dnia: 11.11.2013].

¹⁰ E. Kołodziej, *Emigracja zarobkowa z ziem polskich*, www.biznes.pwn.pl, [dostęp z dnia: 22.11.2013].

Tabela 3. Migracje zarobkowe Polaków w latach 1871-1913

	Królestwo Polskie	Kresy	Zabór pruski	Galicja	Ziemie polskie ogółem
Szacunkowa liczba ludności ziem polskich 01.01.1914 r.	12,56	5,38	4,15	8,22	30,31
Wychodźstwo zamorskie	0,55	0,45	0,45	0,80	2,25
Wychodźstwo kontynentalne	0,15	0,10	0,75	0,25	1,25
Ogółem emigracja zarobkowa	0,70	0,55	1,22	1,05	3,50

Źródło: E. Kołodziej, *op. cit.*, [dostęp z dnia: 22.11.2013].

2. EMIGRACJA OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO

Kolejną dużą falę ruchów migracyjnych zanotowano po zakończeniu I wojny światowej. Najpierw, jeszcze przed powstaniem niepodległej Polski, do kraju zaczęła masowo powracać ludność cywilna i jeńcy wojenni, głównie z Rosji i Niemiec. Natomiast emigranci zarobkowi powracali w bardzo niewielkim zakresie.

Zniszczenia wojenne w przemyśle i rolnictwie, odwołanie reformy rolnej, wysokie ceny ziemi spowodowały ponowne zainteresowanie wyjazdami w celach zarobkowych. W latach 1918-1939 ziemie polskie opuściło ponad 2 mln osób, w tym połowa na stałe¹¹. Polacy, zwłaszcza ze śląska opolskiego, rozpoczęli wyjazdy sezonowe na tzw. saksy. Nazwa pochodzi od Saksonii, gdzie Ślązacy dorabiali na polach i w gospodarstwach. Wyjazd zwykle trwał pół roku, a zarobione pieniądze pozwalały „wyrwać się” z biedy i zarobić na godziwe życie w kraju. Szacuje się, że polscy pracownicy sezonowi stanowili w Niemczech 80% wszystkich cudzoziemskich robotników rolnych. Tabela 4. przedstawia liczbę polskich pracowników sezonowych w Niemczech wg statystyk niemieckich w latach 1913-1929.

Tabela 4. Polscy pracownicy sezonowi w Niemczech wg statystyk niemieckich

Rok	Liczba polskich robotników rolnych	Razem cudzoziemskich robotników rolnych	% Polaków wśród cudzoziemskich robotników rolnych
1913	304 787	397 768	76.6
1919	112 663	138 343	81.4
1920	126 148	150 927	83.6
1921	113 056	147 413	76.7
1922	127 711	148 086	86.2
1923	103 540	117 567	88.1
1924	96 948	109 937	88.2
1925	125 790	142 694	88.2
1926	114 255	124 031	92.1
1927	110 741	118 547	93.4
1928	116 904	124 708	93.7
1929	103 540	115 298	89.8

Źródło: A. Kicingier, *Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej*, „CEFMR Working Paper” 2005, nr 4, s. 16.

¹¹ K. Groniowski, *Emigracja zarobkowa*, *op. cit.*, s. 162.

W wielu państwach (np. w USA) w okresie międzywojennym zmieniła się polityka imigracyjna, polegająca na ograniczeniu liczby imigrantów. Lukę tę wypełniły natomiast inne kraje, otwierając nowe możliwości osadnictwa. Były to: Francja, Belgia, Argentyna, Palestyna, Kanada. Po fali wzrostu emigracji w latach 1926-1930, w latach wielkiego kryzysu (1930-1935) zanotowano ogromny spadek emigracji i wzrost fali powrotów, czyli reemigrację.

Skalę zjawiska emigracji i reemigracji Polaków (w tys. mieszkańców) w okresie międzywojennym przedstawia tabela 5 i tabela 6.

Tabela 5. Emigracja zarobkowa Polaków w latach 1919-1938

	1919-1925 r.	1926-1930 r.	1931-1935 r.	1936-1938 r.
Emigracja kontynentalna	230,0	679,1	135,3	216,1
w tym:				
- do Niemiec	0,4	362,6	35,4	76,9
- do Francji	217,9	285,1	57,3	61,9
- do Łotwy	1,0	0,7	36,6	60,2
Emigracja zamorska	347,8	285,0	94,0	70,0
w tym:				
- do USA	215,5	42,7	6,8	5,6
- do Kanady	27,0	103,7	6,3	6,1

Źródło: K. Groniowski, *Emigracja zarobkowa*, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, Warszawa 1981.

Tabela 6. Reemigracja zarobkowa Polaków w latach 1919-1938

	1919-1925 r.	1926-1930 r.	1931-1935 r.	1936-1938 r.
Z Europy	32,5	426,5	211,5	172,4
w tym:				
- z Niemiec	19,1	320,2	48,6	67,7
- z Francji	10,0	38,8	117,1	42,9
- z Łotwy	-	0,4	28,8	56,6
Z krajów zamorskich	162,5	33,2	21,0	5,7
w tym:				
- z USA	95,3	8,4	2,4	0,8
- z Kanady	1,5	5,0	6,6	1,1
- z Ameryki Płd.	2,2	7,7	8,4	2,3

Źródło: K. Groniowski, *Emigracja zarobkowa*, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, Warszawa 1981.

W okresie międzywojennym tworzone akty prawne regulujące problemy wychodźstwa. 30 grudnia 1918 roku wydano Dekret o Utworzeniu Państwowego Urzędu ds.

Powrotu Jeńców¹². Nowemu państwu polskiemu zależało na utrzymaniu więzi duchowej, politycznej i gospodarczej z emigrantami. Opiekę nad emigrantami organizowały polskie konsulaty. Koncentrowały się na ustaleniu obywatelstwa polskiego, organizacji imigracji Polaków do kraju, opieką prawną. W Niemczech, Francji, czy Belgii urzędnicy konsularni regularnie odwiedzali skupiska Polaków, sprawdzali warunki pracy, zasady zakwaterowania. Dobrze znały realia polskich środowisk za granicą. Aby ułatwić załatwianie niezbędnych formalności, we Wrocławiu na dworcu kolejowym utworzono nawet oddział konsulatu polskiego i czynne 24 godziny biuro paszportowe. Konsulaty w Harbinie i Władywostoku przekazywały Polskiemu Komitetowi Ratunkowemu pieniądze na finansowanie nauczania polskich dzieci na Syberii. Konsulat w Budapeszcie finansował działalność trzech szkół polskich, a w Londynie wspierał finansowo Polską Misję Katolicką. We Francji i Belgii od 1920 roku powstawały pierwsze szkoły języka polskiego. Innym przykładem może być inicjatywa konsulatu w Chicago podczas wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku – powołanie Amerykańskiego Komitetu dla obrony Polski, który organizował wiece, nabożeństwa, spotkania, zbiórki pieniędzy¹³.

Należy podkreślić, że podstawowym celem polityki emigracyjnej okresu międzywojennego było wzmoczenie emigracji oraz zapewnienie Polakom możliwości emigracyjnych. Wynikało to z trudności gospodarczych odrodzonego państwa, bezrobocia, napięć społecznych oraz utrwalonych wzorcach zachowań migracyjnych niektórych środowisk. Przyjęto zasadę wolności emigrowania, którą zapisano w Konstytucji Marcowej z 1921 r., stosowano wiele ułatwień, np. zniżki na bilety, zniesienie opłaty paszportowej. Podpisano bilateralne umowy międzynarodowe z państwami imigracyjnymi (Francja, Niemcy, Estonia, Boliwia, Łotwa) oraz negocjowano umowy z Belgią, Brazylią, Argentyną, Kanadą, Paragwajem i Peru¹⁴. Miały one zapewnić polskim obywatelom dostęp do danego kraju i jego rynku pracy, ale też być formą kontroli nad emigracją.

3. MIGRACJE POLAKÓW OD II WOJNY ŚWIATOWEJ DO 1989 ROKU

W czasie II wojny światowej i niedługo po jej zakończeniu trudno było mówić o ruchach ludności z powodów materialno-bytowych. Masowe przemieszczenia ludzi poza granice związane były z działaniami wojennymi lub politycznymi decyzjami władz (wysiedlenia, deportacje, emigracje polityczne, reemigracje). Szacuje się, że w momencie zakończenia wojny poza granicami Polski przebywało około 5 mln rodaków, co stanowi 20% tych, którzy przeżyli wojnę. Kolejne 4 mln osób zmieniło miejsce zamieszkania w wyniku masowych przesiedleń¹⁵. Masowe ruchy ludności trwały do około 1948 roku. Po tym czasie nastąpiła zmiana polityki migracyjnej Polski Ludowej. Zahamowany do połowy lat 50. proces migracji nieznacznie „ożył” po 1956 roku. Pojawiła się możliwość wyjazdu dla wysiedleńców, etnicznych Niemców. W 1956 roku liczba osób opuszczających kraj wzrosła 27-krotnie w porównaniu z latami 1950-1955¹⁶. Polskę opuszczali ludzie nieakceptujący nowego ustroju, mniejszości narodowe (np. Żydzi), członkowie rodzin polsko-niemieckich. Procesy te zakończyły się w latach 50. i 60. W latach 1951-

¹² K. Kopeć, *II RP wobec problemu wychodźstwa. Regulacje prawne, kolonie, faktorie*, www.krzysztofkopec.pl, [dostęp z dnia: 25.11.2013].

¹³ J. Słyszewska-Gibasiewicz, *Opieka konsulatów RP nad emigrantami polskimi w latach 1918-1926*, „Studia Elckie” 2011, nr 1, s. 241.

¹⁴ *Ibidem*, s. 229.

¹⁵ P. Kaczmarczyk (red.), *Współczesne migracje zagraniczne Polaków: aspekty lokalne i regionalne*, Warszawa 2008, s. 15.

¹⁶ *Ibidem*, s. 15.

1960 za granicę wyemigrowało ponad 370 tys. rodaków, wróciło 280 tys. osób¹⁷. Ożywienie ruchu migracyjnego o charakterze zarobkowym nastąpiło w latach 60. Co ciekawe, polityka migracyjna tamtego okresu była dosyć restrykcyjna, jednak Polacy wykorzystywali tzw. „furtki”, np. casus wyjazdów prywatno-czasowych do krajów socjalistycznych.

Typowa migracja zarobkowa została wznowiona w latach 70. XX wieku. W 1971 roku do NRD wyjechało 200 tys. osób, rok później już 9,5 mln. Wyjazdy miały charakter turystyczno-handlowy, były skutkiem sklepowych niedoborów i braku towarów. Na zagraniczne wakacje jeździło się nie po to, aby odpoczywać i zwiedzać, ale by zarabiać. I tak w Bułgarii Polak sprzedawał futra, w ZSRR tekstylia, zwłaszcza bieliznę i dżinsy polskich marek. Doskonale sprzedawała się wódka, kryształ i krem Nivea. Niezależnie od wyjazdów zarobkowych do krajów socjalistycznych, w latach 1971-1980 do krajów Europy Zachodniej wyjechało 4,2 mln osób¹⁸. Trzeba pamiętać, że nie były to migracje typowe. Odnosząc się do definicji migracji, można stwierdzić, że w latach 1970-1979 liczba osób migrujących nawet się zmniejszyła.

Lata 80. XX wieku to faza masowych wyjazdów zarobkowych Polaków. W 1984 roku na Zachód wyjechało 588 tys. rodaków, rok później już 1,1 mln, w 1988 – 2,8 mln, a w 1989 – 19 mln osób¹⁹. Były to wyjazdy sezonowe i krótkotrwałe. Oblicza się, że w tym czasie na stałe opuściło Polskę 1,3 mln osób, głównie z powodów społecznych, ekonomicznych i politycznych. Krajami docelowymi były:

- Niemcy (RFN) (42% emigrantów z lat 1980-1989);
- USA (10%);
- Włochy, Austria, Francja, Grecja (po około 6%);
- Kanada (3-4%)²⁰.

Dla niektórych emigrujących kraje europejskie (Austria, Włochy, Szwecja) były tzw. krajami pierwszego azylu i stanowiły przystanek na drodze do państw docelowych. Wyjeżdżały głównie osoby aktywne zawodowo, w wieku produkcyjnym, mieszkańcy dużych miast, wykształceni, co doprowadziło do wyraźnego osłabienia potencjału demograficznego ludności kraju. Wiele osób, np. lekarzy wyjeżdżało bezpośrednio lub niedługo po obronie dyplomu. W latach 1980-1987 wyjechało z kraju 70 tys. wysoko wykwalifikowanych specjalistów, w tym:

- 47 tys. inżynierów i techników;
- 3,4 tys. lekarzy;
- 4,8 tys. ekonomistów;
- 4,5 tys. naukowców²¹.

Za najważniejsze przyczyny emigracji lat 80. XX stulecia uważa się:

- czynniki polityczne (zaangażowanie w działalność opozycyjną);
- czynniki ekonomiczne (ucieczka od kryzysu gospodarczego);
- czynniki społeczne (dezorganizacja, chaos w życiu codziennym, brak nadziei na zmiany);
- czynniki indywidualne (skłonność do podejmowania ryzyka, chęć przeżycia przygody, ciekawość świata, skłonność do ulegania modzie).

¹⁷ Zob. E. Kołodziej, *Emigracja zarobkowa*, op. cit.

¹⁸ P. Kaczmarczyk (red.), *op. cit.*, s. 16.

¹⁹ *Ibidem*, s. 16-17.

²⁰ M. Krywult-Albańska, *Przyczyny i okoliczności emigracji z Polski w latach 1980. na przykładzie emigracji do Kanady*, www.migracje.uw.edu.pl, [dostęp z dnia: 01.12.2013].

²¹ *Ibidem*, s. 6.

Zjawisko migracji tego okresu systematyzuje tabela 7.

Tabela 7. Migracja Polaków w latach 1939-1989

Czas trwania migracji	Przyczyny wyjazdów	Główne kierunki
1939-1945	II wojna światowa – działania wojenne na obszarze Polski	Francja, Wielka Brytania, ZSRR
1945 – po zakończeniu wojny	Zmiana granic, zmiana ustroju	USA, Kanada, Australia, Francja, Wielka Brytania
1946-1951 1956-1968	Wyjazdy polskich Żydów	Izrael
1960-1980	Migracje zarobkowe	USA, Kanada, Niemcy
1981-1989	Migracja polityczna (stan wojenny), migracja ekonomiczna (kryzys w kraju)	Niemcy, Francja, Belgia, Holandia, Szwecja, Austria, Włochy, USA, Kanada, Australia, RPA

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: P. Kaczmarczyk (red.), *op. cit.*

4. POLSKA EMIGRACJA ZAROBKOWA W LATACH 1989-2004

Rok 1989 był przełomowy w historii Polski. Zmiany ustrojowe miały duży wpływ na procesy mobilności. Z jednej strony transformacja oznaczała duże zmiany na rynku pracy, z drugiej – dużą swobodę w podróżowaniu. Nie doprowadziło to jednak do masowych wyjazdów osiedleńczych. Bardziej opłacalne stały się wyjazdy czasowe, cyrkulacyjne, trwające od kilku tygodni do kilku miesięcy. Było to związane z liberalizacją przepisów o ruchu granicznym – Polacy mogli nie tylko wyjeżdżać z kraju, ale też wracać. Co roku od 100 do 400 tys. osób podejmowało pracę sezonową, najczęściej w Niemczech, na co złożyły się następujące czynniki:

- liberalizacja zasad ruchu granicznego;
- czynniki ekonomiczne (relacje stawek płac i cen towarów i usług w Polsce i za granicą);
- potrzeby rynków pracy krajów przyjmujących emigrantów.

Według oficjalnych statystyk, w latach 1990-2003, Polskę opuściło 338 tys. emigrantów. Inny obraz skali zjawiska przedstawiają dane spisu powszechnego z 1988 roku, który wykazał nieobecność w kraju 900 tys. osób, czyli około 2% populacji²².

Jeszcze przed wejściem Polski do Unii Europejskiej państwa członkowskie UE przyjmowały wielu imigrantów z Polski. Najczęściej pracowali nielegalnie. Najważniejszymi kierunkami emigracji zarobkowej Polaków były Stany Zjednoczone oraz Niemcy, a w dalszej kolejności: Wielka Brytania, Włochy, Hiszpania i Austria. W przeciwieństwie do poprzedniego okresu kraj opuszczali ludzie o niższym poziomie wykształcenia. Udział emigrantów z wyższym wykształceniem opuszczających kraj na stałe zmniejszył się o około 10% w 1988 roku, do 7,1% w 1989 roku i 1,6% w 1996 roku. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku wykazały, że ponad 786 tys. Polaków w momencie spisu przebywało dłużej niż 2 miesiące za granicą, prawie 80% z nich stanowili emi-

²² P. Kaczmarczyk (red.), *op. cit.*, s. 20.

granci długookresowi²³. Najwięcej osób znajdowało się w krajach europejskich, kolejne miejsce zajmowały kraje Ameryki Północnej i Środkowej. Przyczyną polskiej emigracji zarobkowej tego okresu były:

- zamiar podjęcia pracy;
- sprawy rodzinne;
- studia, podniesienie kwalifikacji;
- poprawa warunków mieszkaniowych.

5. MIGRACJE POLAKÓW PO 1 MAJA 2004 ROKU

Od 2004 roku, czyli od momentu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, zauważono wzmożoną mobilność zagraniczną Polaków. Mimo że wyjazdy w celach zarobkowych nie są w Polsce zjawiskiem nowym, to ta nowa fala emigracji wciąż budzi wiele emocji w debacie publicznej. Wydawać się może, że media stworzyły wyolbrzymiony obraz wielkiej wędrówki Polaków, mówiąc i pisząc o milionach rodaków, opuszczających kraj w celu poszukiwania lepszego życia. Swoboda przemieszczania się oraz wybór miejsca zamieszkania i pracy to fundamentalna swoboda Unii Europejskiej. Przystąpienie do struktur unijnych otworzyło przed Polakami rynki pracy w państwach unijnych. Na początku kraje tzw. „starej Unii” stosowały ograniczenia. Wyjątek stanowiła sfera usług. Migracja nie przebiegała więc na taką skalę, jakiej się spodziewano. Czynnikiem hamującym była decyzja władz niemieckich, które zadeklarowały otwarcie rynku pracy dla nowych członków UE po upływie 5 lat. Kierunkiem pierwszych wyjazdów stały się kraje, które od samego początku zadeklarowały otwarcie rynków pracy – Irlandia, Wielka Brytania, Szwecja. Najważniejszymi krajami docelowymi są obecnie Niemcy, Wielka Brytania, Irlandia, Włochy. Wzrost dynamiki wyjazdów do tych państw nie odbywa się kosztem tradycyjnych krajów emigracji (USA, Niemcy).

Dominującą formą poakcesyjnej mobilności Polaków są czasowe migracje zarobkowe. Zdecydowana większość wyjeżdżających przebywa za granicą krócej niż 12 miesięcy. Tendencja ta uległa odwróceniu w latach 2006-2007, kiedy to migranci długoterminowi stanowili większość, co świadczy o tym, że migracja sezonowa może się przekształcić w migrację osiedleńczą (stałą).

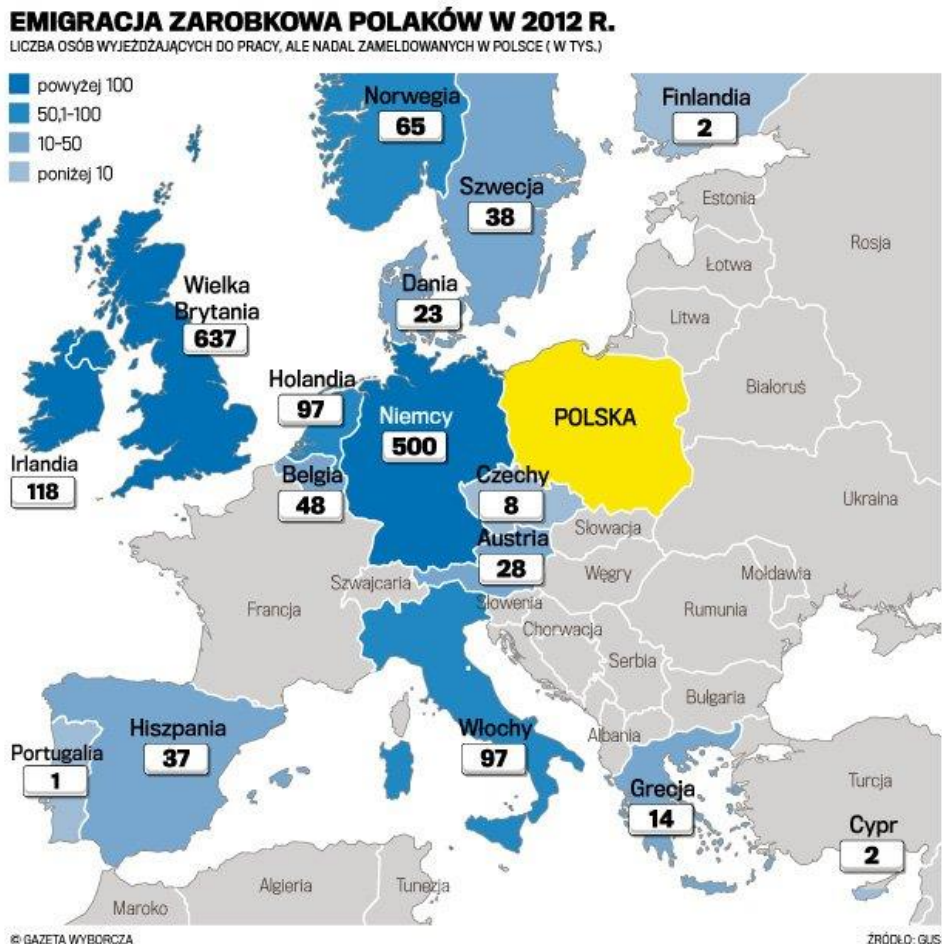
Polski emigrant to obecnie najczęściej:

- osoba młoda (18-34/37 lat), bezdzietna;
- częściej mężczyzna niż kobieta;
- pochodzi z mniej zurbanizowanych rejonów;
- migruje zarówno do dużych miast, jak i na peryferie;
- stosunkowo dobrze wykształcony;
- wykonuje prace niewymagające wysokich kwalifikacji (robotnik rolny, pomoc domowa, kelner, robotnik budowlany, kucharz, opiekun dzieci lub osób starszych);
- wykonuje prace wymagające wąskiej specjalizacji (dentysta, chirurg, anestezjolog, masażysta, informatyk);
- przekazuje część zarobków do kraju²⁴.

Kierunki wyjazdów zarobkowych Polaków w 2012 roku przedstawia rysunek 1.

²³ R. Nowak-Lewandowska, *Migracje Polaków w dobie rozszerzania Unii Europejskiej*, http://mikroekonomia.net/system/publication_files/1060/original/3.pdf?1315294144, [dostęp z dnia: 22.11.2013].

²⁴ *Wpływ emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski*, <http://www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/C14A5DE8-7236-4770-A72D-44D7A0454F93/31186/migracja070301.pdf>, [dostęp z dnia: 01.12.2013].

Rys. 1. Kierunki wyjazdów zarobkowych Polaków w 2012 roku

Źródło: Główny Urząd Statystyczny.

Mobilność jest w dużym stopniu zróżnicowana geograficznie, o czym decydują zaszczości historyczne i tradycje emigracyjne różnych regionów Polski. Najważniejsze regiony wg udziału w migracjach to: Podkarpackie, Lubelskie, Dolnośląskie, Śląskie, Podlaskie. Od 2004 roku największy odpływ ludności notuje się w rejonie podkarpackim (ponad dwukrotnie wyższy wskaźnik niż średnia krajowa).

Trudno jest statystycznie ocenić zjawisko migracji poakcesyjnej, gdyż dane publikowane przez różne instytucje różnią się znacznie między sobą. Różnice wynikają z ustalenia założeń wyjściowych podczas badań. Za najbardziej wiarygodne można uznać szacunki Głównego Urzędu Statystycznego, które przedstawia tabela 8.

Tabela 8. Emigracja z Polski na pobyt czasowy w latach 2004-2010

Kraj przebywania	Liczba emigrantów w tys.							
	NSP 2002 ^b	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ogółem	786	1 000	1 450	1 950	2 270	2210	1 870	1990
Europa	461	770	1 200	1 610	1 925	1887	1 635	1690
w tym:								
Unia Europejska (27 krajów)^c	451	750	1 170	1 550	1 860	1820	1 570	1615
w tym:								
Austria	11	15	25	34	39	40	38	32
Belgia	14	13	21	28	31	33	34	45
Cypr	.	.	.	.	4	4	3	3
Dania	.	.	.	.	17	19	20	19
Finlandia	0,3	0,4	0,7	3	4	4	3	3
Francja	21	30	44	49	55	56	47	55
Grecja	10	13	17	20	20	20	16	16
Hiszpania	14	26	37	44	80	83	84	50
Irlandia	2	15	76	120	200	180	140	125
Niderlandy	10	23	43	55	98	108	84	108
Niemcy	294	385	430	450	490	490	415	455
Portugalia	0,3	0,5	0,6	1	1	1	1	1
Republika Czeska	.	.	.	.	8	10	9	7
Szwecja	6	11	17	25	27	29	31	37
Wielka Brytania	24	150	340	580	690	650	555	560
Włochy	39	59	70	85	87	88	85	92
Kraje spoza Unii Europejskiej	10	20	30	60	65	67	65	75
w tym:								
Norwegia	.	.	.	.	36	38	45	46

a Dane dotyczą liczby osób przebywających za granicą czasowo: dla lat 2002-2006 – powyżej 2 miesięcy, dla lat 2007-2010 – powyżej 3 miesięcy.

b Po rozszacowaniu liczby emigrantów o nieustalonym kraju czasowego pobytu liczba emigrantów przebywających w krajach Europy wynosi 547 tys., w krajach UE – 535 tys.

c Do 2006 r. 25 krajów.

Źródło: Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2010, GUS, www.stat.gov.pl, [dostęp z dnia: 22.11.2013].

Polska migracja poakcesyjna nie jest drastycznie różna od wcześniejszych. Nadal głównymi powodami są uwarunkowania ekonomiczne, różnice w poziomie życia między Polską a krajami, do których wyjeżdżają rodacy. Kluczową zmianą jest legalność migracji. Pojawia się tendencja do wydłużania okresu pobytu za granicą.

Pisząc o współczesnej emigracji, nie sposób nie wspomnieć o jej korzyściach i kosztach. Z punktu widzenia kraju przyjmującego mobilność sprzyja rozwojowi ekonomicznemu tego kraju. Dla kraju pochodzenia emigrantów, pozytywne skutki mogą uwioczyć się w dłuższym okresie, pod warunkiem, że większość emigrantów powróci do kraju rodzinnego. Najbardziej pożądanym jest tzw. powrót innowacji, czyli powrót tych, którzy za granicą odnieśli sukces.

Korzyści i koszty emigracji przedstawia tabela 9.

Tabela 9. Korzyści i koszty emigracji

Korzyści migracji	Koszty migracji
• wzrost dochodów gospodarstw domowych • poprawa sytuacji na rynku pracy • wzrost wpływów z transferów zagranicznych • nowe umiejętności i kwalifikacje emigrantów • inwestowanie w kraju zarobionych pieniędzy	• zaburzenie struktury demograficznej • zagrożenie dla wypłacalności systemu emerytalnego • utrata dobrze wykształconej, mobilnej siły roboczej • wydatki poniesione na edukację emigrantów • trudności z zatrudnieniem fachowców

Źródło: B. Kłos, *Migracje zarobkowe Polaków do krajów Unii Europejskiej*, http://www.skpnasz.org/downloads/2007r/Opracowania/infos_002%5B1%5D.pdf, [dostęp z dnia: 01.12.2013].

Najbardziej przejmującym, bo dotyczącym dzieci, negatywnym skutkiem emigracji jest tzw. eurosieroctwo. Eurosierota to dziecko, które wychowuje się bez co najmniej jednego rodzica, który przebywa za granicą w celach zarobkowych. Szacuje się, że problem ten dotyczy co 5 dziecko w Polsce²⁵. W wielu polskich rodzinach powtarza się ten sam scenariusz – najpierw wyjeżdża ojciec, potem „sprowadza” żonę. Dzieci często pozostają pod opieką krewnych (najczęściej dziadków). Znane są nawet przypadki, że dziećmi opiekuje się niewiele starsze, niepełnoletnie rodzeństwo. Wyjazd jednego lub obojga rodziców pozostawia ślady w psychice dziecka. Są to skutki psychologiczne – niezaspokojenie potrzeby miłości, przynależności, bezpieczeństwa, bliskości i pedagogiczne – złe oceny w szkole, aroganckie zachowanie w stosunku do nauczycieli i kolegów, kradzieże, uzależnienia od alkoholu i narkotyków, a nawet próby samobójcze, mające na celu zwrócenie na siebie uwagi. Eurosieroctwo powoduje, że mają zaniżoną samoocenę, czują się porzucone. Większość eurosierot nie szuka nigdzie pomocy. Z kolei dzieci przebywające za granicą wraz z rodzicami przeżywają traumę wykorzenia. Są rozdarte między dwoma światami. W domu mówią po polsku, poza domem muszą przystosować się do szkolnych, społecznych, kulturowych, religijnych realiów kraju, w którym przebywają. Tak czy inaczej, to właśnie dzieci płacą za emigrację rodziców.

PODSUMOWANIE

Emigracja była zjawiskiem stale obecnym w historii Polski w XIX i XX w. W ciągu tych dwóch stuleci odnotowaliśmy wiele fal wyjazdów z kraju, zarówno z przyczyn politycznych, jak i ekonomicznych. Jednak największe rozmiary zjawisko to osiągnęło w XXI w. – po 2004 r., kiedy doszło nie tylko do największej emigracji w dziejach Polski, ale w ogóle w historii Europy po II wojnie światowej. W ciągu pierwszych trzech lat po przystąpieniu do Unii Europejskiej – według oficjalnych danych – z Polski wyjechało ok. 2 mln 270 tys. osób. Mimo że zmieniały się czasy, sytuacja polityczna i ekonomiczna kraju, to jednak powód emigracji zarobkowej Polaków wciąż jest ten sam – brak pracy, brak perspektyw, bieda.

²⁵ S. Kozak, *Patologia euro sieroctwa w Polsce*, Warszawa 2010, s. 118.

Emigruje głównie młodzież, pokolenie wyżu demograficznego lat 70. i 80., dla którego w kraju nie ma zatrudnienia. Jedynym wyjściem dla wielu stał się wyjazd na Zachód. Dziś bezrobocie w Polsce wynosi ok. 13%. Oznacza to około 2,3 mln ludzi bez pracy. Mimo że emigracja zarobkowa zmniejsza bezrobocie w kraju, to państwo powinno przez swoje działania dążyć do zapewnienia takich warunków pracy, aby rodacy nie musieli ze względów finansowych szukać lepszego życia za granicą. Duża liczba emigrantów zarobkowych świadczy bowiem o złym funkcjonowaniu polityki zatrudnienia.

Kryzys z 2008 roku ostudził emigracyjny optymizm Polaków. Teraz wyjeżdżają ci, którzy mają „nagrana” pracę. Mniej wyjeżdża, ale też niewielu wraca. Ekonomiści ubolewają nad skutkami ekonomicznymi wyjazdów. Starzejące się społeczeństwo potrzebować będzie rąk do pracy, a za granicami przebywają wykształceni Polacy w wieku produkcyjnym, tam rodzą się ich dzieci i one być może z zagranicą zwiążą swoją przyszłość. Równie niepokojące są społeczne skutki emigracji. Znaczna część emigrantów żyje jak nomadowie, przebywają kilka miesięcy w kraju i kilka za granicą. Wstydlivym efektem jest eurosieroctwo. Taka huśtawka migracyjna sprzyja wyalienowaniu, rozpadowi związków, braku tożsamości i poczucia przynależności.

Nie ma możliwości prawnego i administracyjnego ograniczenia wyjazdów zarobkowych. Czynnikiem wpływającym na decyzję o powrotach byłaby zapewne lepiej funkcjonująca polityka społeczna i polityka zatrudnienia. Państwo powinno położyć większy nacisk na tworzenie nowych miejsc pracy oraz bardziej sprzyjające warunki zatrudnienia – zarówno wobec pracowników, jak i pracodawców. Obecnie bowiem wielu Polaków nie widząc perspektyw na życie w kraju w godziwych warunkach, wybiera życie w obcym kraju, jednak na wyższym poziomie.

BIBLIOGRAFIA

1. Balon J., Desperak J., *Tablice geograficzne*, Warszawa 2003.
2. *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2010*, www.stat.gov.pl.
3. Kaczmarczyk P. (red.), *Współczesne migracje zagraniczne Polaków: aspekty lokalne i regionalne*, Warszawa 2008.
4. Kądziołka J., Plit F., Wieloński A., *Kompendium geografii*, Warszawa 1998.
5. Kicinger A., *Polityka emigracyjna II Rzeczypospolitej*, „CEFMR Working Paper” 2005, nr 4.
6. Kłos B., *Migracje zarobkowe Polaków do krajów Unii Europejskiej*, http://www.skpnssz.org/downloads/2007r/Opracowania/infos_002%5B1%5D.pdf.
7. Kołodziej E., *Emigracja zarobkowa z ziem polskich*, www.biznes.pwn.pl.
8. Kopeć K., *II RP wobec problemu wychodźstwa. Regulacje prawne, kolonie, faktorie*, www.krzysztofkopec.pl.
9. Kozak S., *Patologia euro sieroctwa w Polsce*. Warszawa 2010.
10. Krywult-Albańska M., *Przyczyny i okoliczności emigracji z Polski w lata 1980. na przykładzie emigracji do Kanady*, www.migracje.uw.edu.pl.
11. Mączak A. (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, Warszawa 1981.
12. Nowak-Lewandowska R., *Migracje Polaków w dobie rozszerzania Unii Europejskiej*, http://mikroekonomia.net/system/publication_files/1060/original/3.pdf?1315294144.
13. Przekota G., *Gospodarka województwa zachodniopomorskiego wobec otwarcia unijnego rynku pracy*, Koszalin 2011.
14. Rogacki H., *Geografia społeczno-gospodarcza Polski*, Warszawa 2007.
15. Słyszewska-Gibasiewicz J., *Opieka konsulatów RP nad emigrantami polskimi w latach 1918-1926*, „*Studia Łtckie*” 2011, nr 1.
16. *Wpływ emigracji zarobkowej na gospodarkę Polski*, <http://www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/C14A5DE8-7236-4770-A72D-44D7A0454F93/31186/migracja070301.pdf>.

**LABOUR MIGRATION OF THE POLES
– THE PAST AND THE PRESENT**

SUMMARY

The article describes the phenomenon of Polish labour emigrations. It chronologically presents the issues related to the mobility of the Poles, beginning from the first emigrants in the 19th century to the contemporary ones after Poland's accession to the European Union. It indicates reasons and effects of the social and economic migration.

Keywords: *migration, labour migration, population, social mobility*